ePublishing
ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ
NATIONAL DOCUMENTATION CENTRE

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 3 (1982)

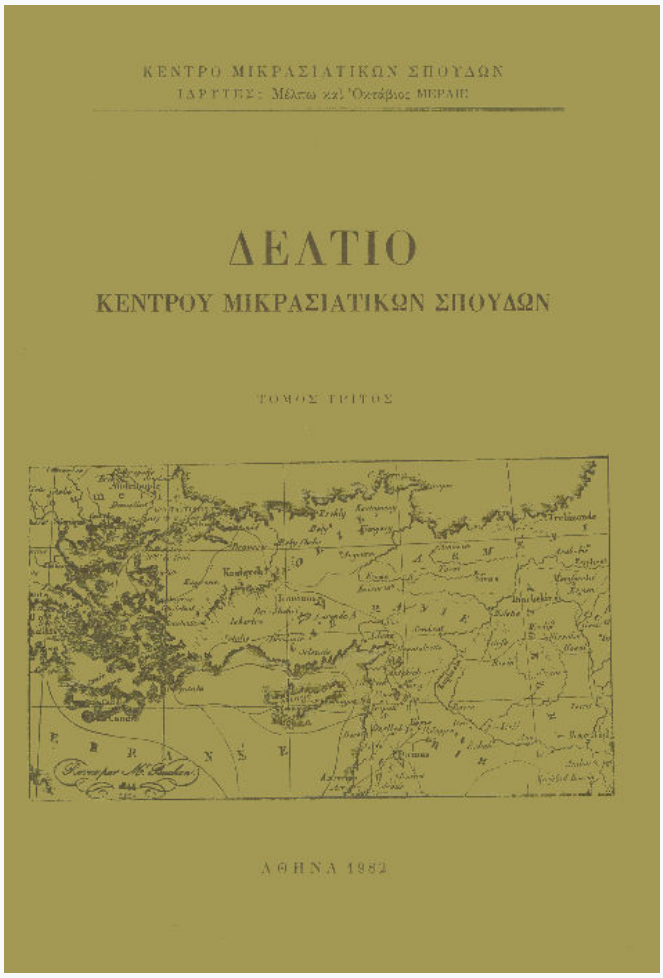

Οι Μπέκταση δερβίσηδες: Μερικές πτυχές συνύπαρξης μεταξύ Ελλήνων και Τούρκων στη Μικρά Ασία 1826-1922

Κατερίνα Α. Μπούρα

doi: 10.12681/deltiokms.283

Copyright © 2015, Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Άδεια χρήσης Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0.

Βιβλιογραφική αναφορά:

Μπούρα Κ. Α. (1982). Οι Μπέκταση δερβίσηδες: Μερικές πτυχές συνύπαρξης μεταξύ Ελλήνων και Τούρκων στη Μικρά Ασία 1826-1922. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, *3*, 185–194. https://doi.org/10.12681/deltiokms.283

https://epublishing.ekt.gr | **e-Εκδότης:** EKT | **Πρόσβαση:** 27/04/2024 06:09:38

ΟΙ ΜΠΕΚΤΑΣΗ ΔΕΡΒΙΣΗΔΕΣ: ΜΕΡΙΚΕΣ ΠΤΥΧΕΣ ΣΥΝΥΠΑΡΞΗΣ ΜΕΤΑΞΥ ΕΛΛΗΝΩΝ ΚΑΙ ΤΟΥΡΚΩΝ ΣΤΗ ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ 1826 - 1922*

Ἀνάμεσα στὰ δερβισικὰ[1] τάγματα ποὺ ἄσκησαν σημαντικὴ ἐπιρροὴ στὴ ζωὴ πολυάριθμων πληθυσμῶν στὴ Μικρὰ Ἀσία, οἱ Μπεκτασῆδες κατέχουν σίγουρα μοναδικὴ θέση. Ὄχι μόνο διότι συγκέντρωναν μεγάλο ἀριθμὸ ὀπαδῶν ἀλλὰ καὶ ἐπειδὴ διαδραμάτισαν σημαντικὸ ρόλο στὴ διαμόρφωση τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ τῆς περιοχῆς.

Ἱδρυτὴς τοῦ μπεκτασικοῦ τάγματος ὑπῆρξε ὁ Χατζῆ Μπεκτὰς Βελῆ ἀπὸ τὸ Τουρκεστάν, ἅγιος τῆς Ἀνατολῆς τοῦ 13ου αἰώνα[2]. Σύμφωνα μὲ τὴν παράδοση, ὁ Χατζῆ Μπεκτάς, ἀφοῦ γύρισε τὶς ἐπαρχίες τῆς Ἀνατολῆς ἐγκαταστάθηκε στὸ Καρὰ-χογιούκ, στὰ περίχωρα τῆς Κὴρ-Σεχίρ, ποὺ μετὰ τὸ θάνατο τοῦ ἁγίου πῆρε τὸ ὄνομά του (Χατζῆ Μπεκτὰς Κιοΐ). Προτοῦ πεθάνει ὅρισε τοὺς ἀποστόλους του τοὺς ὁποίους ἔστειλε πρὸς διαφορετικὲς κατευθύνσεις γιὰ νὰ διαδώσουν καὶ νὰ συνεχίσουν τὴν διδασκαλία του.

Ἂν καὶ ὁ Χατζῆ Μπεκτὰς ὑπῆρξε ὁ ἱδρυτὴς τοῦ τάγματος τὴν τελική του

---

*Τὸ 1826 οἱ Μπεκτασῆδες διώχθηκαν ἀπὸ τὸν Σουλτάνο Μαχμούτ Β' καὶ τὸ τάγμα ὑπέστη σοβαρὴ καταστροφή. Στὰ μέσα ὅμως τοῦ 19ου αἰώνα εἶχε ἀποκατασταθεῖ καὶ ἀναδιοργανωθεῖ σὲ μεγάλο βαθμό. Ἡ περίοδος 1826 - 1925, ὅταν ὅλα τὰ δερβισικὰ τάγματα καταργήθηκαν στὴν Τουρκικὴ Δημοκρατία, ἀποτελεῖ τὴν γ' περίοδο τῆς ἱστορίας τοῦ τάγματος. Βλ. τὸ σημαντικὸ ἔργο τοῦ J. K. Birge, *The Bektashi Order of Dervishes*, Λονδίνο, 1965. (Τὸ ἔργο ἐκδόθηκε γιὰ πρώτη φορὰ τὸ 1937) σ. 78 - 85. Ἡ ἡμερομηνία 1922 ποὺ χρησιμοποιήθηκε στὸν τίτλο ὁριοθετεῖ τὴν περίοδο ὅσον ἀφορᾶ στὶς σχέσεις τῶν δύο λαῶν μέχρι τὴ Μικρασιατικὴ καταστροφή.

1. Γιὰ τὰ δερβισικὰ τάγματα στὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία βλ. Β. Μιρμίρογλου, *Οἱ Δερβίσσαι*, Ἀθήνα 1940. Τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ βιβλίου ἀναφέρεται στὸ τάγμα τῶν Μπεκτασήδων. Τὸ βιβλίο τοῦτο τοῦ Μιρμίρογλου εἶναι, μέχρι σήμερα, τὸ μοναδικὸ ἔργο ποὺ ἔχει γραφεῖ γιὰ τοὺς δερβίσηδες στὰ ἑλληνικά.

Τὸ βιβλίο τοῦ J. P. Brown, *The Darvishes or Oriental Spiritualism* ποὺ γράφτηκε τὸ 1869 καὶ συμπληρώθηκε τὸ 1927 ἀπὸ τὸν H. A. Rose παραμένει ἕνα ἀπὸ τὰ σημαντικότερα ἔργα ποὺ ἔχουν ἐκδοθεῖ γιὰ τοὺς δερβίσηδες. Τὸ ἔργο τοῦ Brown ἐπανεκδόθηκε τὸ 1968. Σχετικὰ μὲ τὴν ἐξέλιξη καὶ τὸ ρόλο τῶν μυστικιστικῶν ταγμάτων στὸν κόσμο τοῦ Ἰσλάμ, βλ. ἐπίσης J. S. Triminghan, *The Sufi Orders in Islam*, Λονδίνο 1973.

2. Γιὰ τὶς μυθικὲς περιγραφὲς καὶ τὶς ἱστορικὲς μαρτυρίες σχετικὰ μὲ τὴ ζωὴ τοῦ Χατζῆ Μπεκτὰς Βελῆ βλ. Birge, *ὅ.π.*, σ. 33 - 51.

μορφὴ ἔδωσε ὁ Μπαλὴμ Σουλτάν, ὁ «δεύτερος Ἅγιος», δύο γενιὲς περίπου νεώτερος ἀπὸ τὸν Χατζῆ Μπεκτάς, σύμφωνα μὲ τὴν παράδοση. Ὁ Μπαλὴμ Σουλτὰν θεωρεῖται ὁ προστάτης τῶν μοναχῶν τοῦ τάγματος. Οἱ ἅγαμοι αὐτοὶ μοναχοὶ ἀποτελοῦσαν τὴν ἱεραρχία τῆς μπεκτασικῆς ὀργανώσεως. Οἱ ὑπόλοιποι ὀπαδοὶ τοῦ τάγματος ποὺ καλοῦνταν μουχὶμπ (δηλ. φίλοι), ἀποτελοῦσαν τὰ μέλη τὰ ὁποῖα συναθροίζονταν καὶ ἐξασκοῦσαν τὴν λατρεία τους στὸν πλησιέστερο μπεκτασικὸ τεκὲ ὅπου κατοικοῦσαν οἱ πνευματικοὶ ἡγέτες τῆς θρησκευτικῆς τούτης κοινότητας. Ὁ τεκὲς συχνὰ περιεῖχε τὸν τάφο κάποιου ἁγίου τοῦ τάγματος (συνήθως τοῦ ἱδρυτῆ τοῦ τεκὲ) καὶ ἕνα δωμάτιο (μεϊντὰν ἢ ἰμπαντὲτ χανὲ) γιὰ τὶς θρησκευτικὲς τελετές. Τὸ τάγμα διοικεῖτο ἀπὸ τὸν Τσελεμπῆ ποὺ θεωρεῖτο διάδοχος τοῦ Χατζῆ Μπεκτὰς καὶ 'de jure' ἀρχηγὸς τοῦ τάγματος. Ἡ θέση του ὑπῆρξε κληρονομικὴ στὸ 18ο καὶ 19ο αἰώνα καὶ ζοῦσε στὸ χωριὸ Χατζῆ Μπεκτὰς ἔξω ἀπὸ τὸν κεντρικὸ τεκέ. Τὸ δικαίωμα αὐτῆς τῆς διαδοχῆς ἀμφισβητοῦσε ἡ ὁμάδα τοῦ Ντεντὲ-μπαμπά, (ἀποστολικοῦ) διαδόχου τοῦ Χατζῆ Μπεκτάς. Γνωστὸς καὶ ὡς 'Αχῆ-Ντεντὲ[3] ἔμενε μέσα στὸν κεντρικὸ τεκὲ καὶ θεωρεῖτο ἀρχηγὸς τῶν μοναχῶν τοῦ τάγματος.

Φυλετικὲς ὁμάδες τῆς Μικρᾶς 'Ασίας ὅπως οἱ Κηζηλμπάσηδες, Ταχτατζῆδες καὶ Τσεπινῆδες, συνδέονταν μὲ τὸ τάγμα τῶν Μπεκτασήδων σ' ὅ,τι ἀφοροῦσε στὴ θρησκευτικὴ παράδοση καὶ τὶς τελετές, χωρὶς ὅμως νὰ συμμετέχουν στὴν αὐστηρὴ ὀργάνωση τοῦ τάγματος[4]. Οἱ Μπεκτασῆδες ἀφομοίωσαν ἐπίσης μεγάλο μέρος ἀπὸ τοὺς χριστιανικοὺς πληθυσμοὺς τῆς Μικρᾶς 'Ασίας, καὶ τῆς 'Οθωμανικῆς αὐτοκρατορίας γενικότερα, διευκολύνοντας συχνὰ τὴ μεταστροφή τους στὸ Μωαμεθανισμό[5].

Τὰ Χριστιανικὰ χαρακτηριστικὰ ποὺ ἐπέζησαν στὸ Μπεκτασισμὸ συχνὰ ὁδήγησαν στὴν ὑπόθεση ὅτι οἱ Μπεκτασῆδες ἦταν Χριστιανοὶ ποὺ δέχονταν

---

3. Ὁ τίτλος τοῦ 'Αχῆ-ντεντὲ ὑποδηλώνει τὴ σχέση τῶν Μπεκτασήδων μὲ τὴν παράδοση τῶν 'Αχήδων, οἱ συντεχνιακὲς ἀδελφότητες τῶν ὁποίων ἐπεδίωκαν τὴν κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ ἀλληλεγγύη μεταξὺ τῶν Τούρκων στοὺς πρώτους χρόνους τοῦ 'Οθωμανικοῦ κράτους στὴ Μικρὰ 'Ασία. Οἱ futuwwa, ἀδελφότητες τῶν 'Αχήδων, ἀνέπτυξαν δραστηριότητα γιὰ τὴν διάδοση τοῦ 'Ισλὰμ στοὺς λαοὺς τῆς 'Ανατολῆς. Τὰ 'zaviye' (μοναστήρια τῶν 'Αχήδων) ὑπῆρξαν κέντρα θρησκευτικῶν ἀποστολῶν στὴν 'Ανατόλια. Σχετικὰ μὲ τοὺς 'Αχῆδες βλ. P. Wittek, *The Rise of the Ottoman Empire*, Λονδίνο 1938, σ. 38 - 44. 'Επίσης Γ. Γ. 'Αρνάκη, *Οἱ Πρῶτοι 'Οθωμανοί*, 'Αθήνα 1947, σ. 110 - 124, καὶ Μιρμίρογλου, *ὅ.π.*, σ. 86.

4. Τὰ κανονικὰ πάντως μέλη τοῦ τάγματος περιφρονοῦσαν τοὺς Μπεκτασῆδες τούτους τῶν χωριῶν τῆς Μικρᾶς 'Ασίας ποὺ εἶναι γνωστοὶ καὶ σὰν 'Αλεβῆδες. Βλ. Doç. Dr. Mehmet Eröz, *Türkiye'de Alevilik Bektâsilik*, Κωνσταντινούπολη 1977, σ. 52 - 3. 'Επίσης Brown, σ. 168 σημ. 1. Σχετικὰ μὲ τὴ θρησκεία καὶ τὰ ἔθιμα τῶν «'Αλεβήδων τῶν χωρίων», Ταχτατζήδων, Τσεπινήδων καὶ 'Επταλήδων βλ. ἐπίσης Μιρμίρογλου, *ὅ.π.*, σ. 131 - 137.

5. B. Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, Λονδίνο 1968, σ. 406. 'Επίσης βλ. S. Vryonis Jr., *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization*, Berkeley 1971, σ. 371 - 381.

μόνο τὰ ἐξωτερικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ Ἰσλάμ[6]. Οἱ φυλὲς ποὺ βρίσκονταν κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιρροή τους στὴ Μικρὰ Ἀσία καθὼς καὶ τὰ μέλη τοῦ τάγματος τιμοῦσαν ἰδιαίτερα τοὺς Χριστιανοὺς ἐνῶ ἀποστρέφονταν τοὺς Σουννίτες Τούρκους[7]. Οἱ τελευταῖοι μάλιστα ἀποκαλοῦσαν τὰ χωριά τους «gâvur köy», δηλαδὴ χωριὰ τῶν ἀπίστων[8].

Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ποιὰ εἶναι ἡ προέλευσή τους, στὴ Μπεκτασικὴ λατρεία παρατηροῦνται συνήθειες ποὺ μποροῦν νὰ παραλληλισθοῦν μὲ ἐκεῖνες τῆς Ἑλληνικῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας. Τέτοιες εἶναι: τὸ βάπτισμα σὰν σημάδι καθαρισμοῦ ἀπὸ τὶς ἁμαρτίες, ἡ παράλειψη τῆς περιτομῆς καὶ τήρηση κατὰ κανόνα τῆς μονογαμίας. Τὸ düşkünlük τῶν Μπεκτασήδων θυμίζει τὸν ἀφορισμὸ τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας ἐνῶ ἡ τελετὴ γιὰ τὴν ὑποδοχὴ τῶν νέων μελῶν (aynicem), κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ὁποίας ἐμοίραζαν κρασί, ψωμὶ καὶ τυρί, θυμίζει τὴν θεία Μετάληψη τῶν Ἀρτοτυριτῶν ἀπὸ τοὺς ὁποίους πιθανὸν νὰ τὴν κληρονόμησαν[9]. Τὰ ἁμαρτήματά τους ἐξομολογοῦνται στοὺς μπαμπάδες ἀπὸ τοὺς ὁποίους μποροῦν νὰ πάρουν ἄφεση καὶ οἱ γυναῖκες τους συμμετεῖχαν στὶς τελετὲς καὶ δὲν κάλυπταν τὸ πρόσωπό τους[10]. Ἡ Μπεκτασικὴ Τριάδα ποὺ ἀπαρτίζεται ἀπὸ τὸν Θεό, τὸν Μωάμεθ καὶ τὸν Ἀλῆ θυμίζει τὴν χριστιανικὴ μὲ διαφορετικὰ ὀνόματα, ἐνῶ οἱ Δώδεκα Ἰμάμηδες — τοὺς ὁποίους σέβονται καὶ τιμοῦν οἱ Σιίτες — συχνὰ συσχετίσθηκαν μὲ τοὺς Δώδεκα Ἀποστόλους[11]. Οἱ τεκέδες, ἐξάλλου, ἔμοιαζαν μὲ μοναστήρια, ἰδιαίτερα ὅσοι κατοι-

6. Στοὺς «Μουσουλμανοφανεῖς», ἐξωτερικὰ δηλαδὴ μόνο Μουσουλμάνους, κατέταξαν οἱ Τοῦρκοι συγγραφεῖς Χότζας Σεμσεδδὶν (Hirafattan Hakikatta) καὶ Ἀρὶφ Μπέης (Başımıza Gelenler) τοὺς Μπεκτασῆδες καὶ τοὺς Κηζηλμπάσηδες. Βλ. Γ. Κ. Σκαλιέρη, *Ἡ Αὐτοκρατορία τῆς Τραπεζοῦντος*, Ἀθήνα 1921, σ. 33 - 40. Ὁ Σκαλιέρης ὑποστήριξε ὅτι οἱ Μπεκτασῆδες ἀνῆκαν στὴν χριστιανικὴ αἵρεση τῶν Εὐνομιανῶν, «ὡς συνάγεται ἐκ τῆς τουρκικῆς λέξεως μπεκτὰς ἥτις εὔνομον, ἴσον σημαίνει. . .» Γ. Κ. Σκαλιέρη, *Λαοὶ καὶ Φυλαὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας*, Ἀθήνα 1922, σ. 156.

7. Οἱ ζηλωτὲς τοῦ Μπεκτασισμοῦ εἶναι ὀπαδοὶ τοῦ δόγματος τῆς «ἀποστροφῆς καὶ τῆς φιλίας» (Tevellâ - Teberra) Βλ. Μιρμίρογλου, *ὅ.π.*, σ. 91.

8. «Τοὺς Μπεκτασῆδες τῆς Λυκίας τοὺς μισοῦν οἱ Τοῦρκοι ὡς μὴ γνησίους Μωαμεθανούς, ἀλλ' ἐν μέρει κρυφοὺς Χριστιανούς» ἀναφέρει ὁ Καθηγητὴς Κ. Ἄμαντος, *Ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας*, Ἀθήνα 1919, σ. 118.

9. R. Tschudi Bektashiyya *EI*[2].

10. Ἡ συνήθεια νὰ μὴν καλύπτουν τὸ πρόσωπο οἱ γυναῖκες τῶν Μπεκτασήδων ἂν καὶ μοιάζει χριστιανικὴ ἐπιρροὴ εἶναι πιθανότερα κατάλοιπο προ-ἰσλαμικῆς τουρκικῆς παράδοσης. Ὁ Μαροκινὸς περιηγητὴς Ibn Battuta παρατήρησε μὲ ἔκπληξη ὅτι οἱ Τούρκισες τῶν χρόνων τοῦ Ὀσμὰν καὶ τοῦ Ὀρχὰν κυκλοφοροῦσαν ἀκάλυπτες καὶ παρευρίσκονταν σὲ ἀντρικὲς συναναστροφές. Βλ. Ἀρνάκη, *ὅ.π.*, σ. 106.

11. Γιὰ τὸν Μπεκτασισμὸ σὲ σχέση μὲ τὸν Χριστιανισμὸ καὶ ἄλλα θρησκευτικὰ συστήματα βλ. Birge, *ὅ.π.*, σ. 210 - 218. Περὶ τῶν σχέσεων Χριστιανισμοῦ - Μπεκτασισμοῦ βλ. ἐπίσης G. Jacob, «Die Bektaschijje in Ihrem Verhältnis zu verwandten Erscheinung»

κοῦνταν ἀπὸ τοὺς ἄγαμους Μπεκτασῆδες, ὅπου ὁ ρόλος τοῦ πνευματικοῦ ὁδηγοῦ (mürşit) ἀντιστοιχοῦσε μὲ ἐκεῖνον τοῦ χριστιανοῦ ἡγούμενου.

Ἡ «Χριστιανικότητα» βέβαια τῶν Μπεκτασήδων εἶναι τουλάχιστον ἀμφισβητούμενη. Ἀκόμη καὶ σὲ περιπτώσεις στενῆς ἀντιστοιχίας ἡ καταγωγὴ δὲν εἶναι ὁπωσδήποτε χριστιανική. Εἶναι ὅμως γεγονὸς ὅτι ὁ Μπεκτασισμὸς προώθησε συχνὰ ἕνα βαθμὸ συγκρητισμοῦ ἀνάμεσα στὶς δύο θρησκεῖες στὴν Ἀνατολή[12]. Ὄχι μόνο Ἕλληνες Ὀρθόδοξοι καὶ ἄλλοι χριστιανοί, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ Τοῦρκοι ποὺ κάποτε ὑπῆρξαν Νεστοριανοὶ χριστιανοὶ ἀπορροφήθηκαν στὸ Ἰσλὰμ μέσα ἀπὸ τὸν Μπεκτασισμό. Ἡ ἐπιδεκτικότητα ἄλλωστε τῶν Γενιτσάρων στὸν Μπεκτασισμὸ θὰ μποροῦσε νὰ ἑρμηνευθεῖ μέσα ἀπὸ τὴν χριστιανικὴ καταγωγή τους. Οἱ Γενίτσαροι καλοῦνταν συχνὰ τέκνα τοῦ Χατζῆ Μπεκτὰς (Haci Bektaş ogulları) καὶ εἶχαν ἕνα μόνιμο Σεΐχη Μπεκτασῆ στὸ στρατόπεδό τους. Ἀποτελοῦσαν δηλαδὴ ἕνα εἶδος στρατιωτικῆς ἀδελφότητας τῆς ὁποίας τὰ μέλη ἦταν ταυτόχρονα μοναχοὶ καὶ στρατιῶτες. Μέσα ἀπὸ τὴ στενὴ σχέση ποὺ ἀναπτύχθηκε ἀνάμεσα στὰ δύο τάγματα, οἱ Μπεκτασῆδες — ποὺ λειτουργοῦσαν σὰν ἕνα εἶδος ἱερέων στὶς μονάδες τῶν νεοεξισλαμισθέντων στρατιωτῶν — διαδραμάτισαν σημαντικὸ ρόλο στὸν στρατὸ τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας μέχρι τὸ 1826[13]. Ὅταν ὁ Μαχμοὺτ ὁ Β' ἐξολόθρευσε τοὺς Γενίτσαρους ἡ δίωξη περιέλαβε καὶ τοὺς Μπεκτασῆδες: πολλοὶ τεκέδες τους καταστράφηκαν ἐκείνη τὴν ἐποχὴ ἐνῶ οἱ θρησκευτικοὶ ἀρχηγοί τους ἐκτελέσθηκαν ἢ ἐξορίσθηκαν.

Ἕνας ἄλλος λόγος ποὺ οἱ Μπεκτασῆδες συσχετίσθηκαν μὲ τοὺς χριστιανοὺς ὑπῆρξε ἡ ἐγκατάστασή τους σὲ γνωστοὺς τόπους λατρείας ποὺ ἀνῆκαν παλαιότερα σὲ χριστιανοὺς καθὼς καὶ ἡ υἱοθεσία ἀπὸ τὸ τάγμα ὁρισμένων ἁγίων τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς. Ὁ Ἄγγλος ἀρχαιολόγος F. Hasluck ποὺ περιηγήθηκε τὴν Μικρὰ Ἀσία κατὰ τὴν πρώτη δεκαετία τοῦ 20οῦ αἰώνα, δημοσίευσε σημαντικὲς μελέτες ποὺ ἀφοροῦν στὶς παραδόσεις τῶν Μπεκτασήδων, τὶς μεθόδους προπαγάνδας καὶ τὴν γεωγραφικὴ κατανομή τους[14]. Ἡ ἐργασία του πάνω στοὺς κοινοὺς τόπους λατρείας ἀπὸ χριστιανοὺς καὶ Μπεκτασῆδες στὴν Εὐρωπαϊκὴ καὶ Ἀσιατικὴ Τουρκία εἶναι μοναδικὴ πάνω στὸ θέμα, ἀποτέλεσμα τῶν προσωπικῶν ἐρευνῶν του στὶς Ὀθωμανικὲς ἐπαρχίες[15].

στὸ *Abhandlungen der Philosophisch-philologischen Klasse der Königlich Bayerishen Academie der Wissenschaften*, τ. 24, 1909, μέρος III, σ. 33 - 39.

12. Βλ. R. M. Dawkins, «The Crypto-Christians of Turkey», *Βυζάντιον*, τ. 8, σ. 271.

13. Γιὰ τὶς σχέσεις Μπεκτασισμοῦ καὶ Γεννιτσάρων βλ. Μιρμίρογλου, *ὅ.π.*, σ. 165 - 195. Ἐπίσης Birge, *ὅ.π.*, σ. 74 - 78.

14. Τὸ περιεχόμενο τῶν ἐρευνῶν τοῦ F. W. Hasluck περιέχεται στὸ μνημειῶδες ἔργο ποὺ ἐκδόθηκε μετὰ τὸν θάνατό του, τὸ 1929, μὲ τίτλο *Christianity and Islam Under the Sultans*.

15. «Ambigious Sanctuaries and Bektashi propaganda». Δημοσιεύθηκε στὸ *Annal*

Κοινοὶ ἢ «διφορούμενοι» τόποι λατρείας βρίσκονταν μέχρι τὸ 1922 σὲ πολλὲς περιοχὲς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ὁ τάφος τοῦ ἴδιου τοῦ Χατζῆ Μπεκτὰς βρίσκεται στὴν Καραμανία, μιὰ περιοχὴ «τόσο ἀτελῶς τουρκοποιημένη ποὺ ἔδωσε τὸ ὄνομά της στὴν Καραμανλίδικη γραφή»[16]. Στὸν τεκὲ αὐτὸ (Pir Evi) πήγαιναν γιὰ προσκύνημα ὄχι μόνο μουσουλμάνοι, ὀπαδοὶ τοῦ τάγματος, ἀλλὰ καὶ χριστιανοί. Οἱ τελευταῖοι μπαίνοντας στὸν τουρμπὲ τοῦ ἁγίου ἔκαναν τὸν σταυρό τους. Οἱ χριστιανοὶ αὐτοὶ ταύτιζαν τὸν Χατζῆ Μπεκτὰς μὲ τὸν Ἅγιο Χαράλαμπο ποὺ λατρευόταν σὲ σχέση μὲ κάποιο λοιμὸ στὴν περιοχή[17]. Ὁ συσχετισμὸς ἦταν τόσο γενικὸς ποὺ πολλοὶ Χριστιανοὶ θεωροῦσαν ὅτι ὁ τάφος τοῦ Χατζῆ Μπεκτὰς ἦταν στὴν πραγματικότητα ὁ τάφος τοῦ Ἁγίου Χαραλάμπους[18]. Ὁ Χατζῆ Μπεκτὰς ἔχει ἐπίσης ταυτισθεῖ συχνὰ καὶ μὲ τὸν Ἅγιο Εὐστάθιο[19].

Ἕνας ἄλλος μύθος ποὺ ὑποδηλώνει τὴν ὕπαρξη κάποιας Χριστιανικῆς παράδοσης στὸ Μπεκτασισμὸ εἶναι ἡ ἱστορία τοῦ ἁγίου τῶν Μπεκτασήδων Χαϊντὰρ ἢ Χότζα Ἀχμέτ, μαθητῆ τοῦ Χατζῆ Μπεκτάς. Ἡ τοπικὴ παράδοση ἀναφέρει ὅτι ὁ Χότζα Ἀχμέτ, παντρεύτηκε κάποια γυναίκα Χριστιανὴ ἀπὸ τὴν Καισάρεια ποὺ τὴν ἔλεγαν Ἡμνὴ μὲ τὴν ὁποία ἐγκαταστάθηκε στὸ χωριὸ Χαϊντὰρ-ες-Σουλτάν, στὰ νοτιο-ανατολικὰ τῆς Ἄγκυρας, ὅπου ἔκαναν παιδιὰ

---

of the British School at Athens XX (1913 - 14) 94 - 122. Τὸ ἄρθρο βρίσκεται ἐπίσης στὸ *Christianity and Islam*, σ. 564 - 596. Ἔμμεσες πληροφορίες ὑπάρχουν καὶ στὸ βιβλίο τῆς Ὄλγας Βατίδου, *Ἡ Χριστιανικότητα τῶν Τούρκων*, Ἀθήνα, 1956.

16. Brown, *ὅ.π.*, σ. 216.

17. Οἱ Κηζηλμπάσηδες τῆς περιοχῆς τῆς Νεάπολης λάτρευαν τὸν Ἅγιο Χαράλαμπο ποὺ θεωροῦσαν γιατρὸ τῆς πανούκλας. Ἀπὸ τὸ Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, Ἀρχεῖο Ὑλικοῦ Προφορικῆς Παράδοσης, Καππαδοκία 326 (Ποτάμια). Τὸ ὑλικὸ προέρχεται ἀπὸ τὰ Κεφάλαια ΙΒ' καὶ ΙΘ' ποὺ ἀφοροῦν στὴ Λαϊκὴ Λατρεία καὶ στὶς Σχέσεις Ἑλλήνων καὶ Τούρκων στὴν Καππαδοκία.

18. Πίστευαν ὅτι ὁ τεκὲς καταλάμβανε τὸν χῶρο παλαιότερου μοναστηριοῦ τοῦ Ἅγιου Χαράλαμπου. Βλ. Α. Λεβίδου, *Αἱ ἐν Μονολίθοις μοναὶ τῆς Καππαδοκίας*, Κωνσταντινούπολη 1899 σ. 98. Ἐπίσης, Σκαλιέρη, *Λαοὶ καὶ Φυλαί*, σ. 155. Ὁ ἱερὸς χῶρος βρισκόταν κατὰ τὸν W. Ramsay στὴν θέση τῆς πόλης Δόαρα, ἕδρα παλιᾶς ἐπισκοπῆς. *Historical Geography of Asia Minor*, Λονδίνο 1890. Ὁ Λεβίδης πάντως ἀναφέρει ὅτι ἡ θέση τῆς ἀρχαίας πόλης εἶναι ἄγνωστη: *Ἱστορία τῆς Καππαδοκίας*, Ἀθήνα, 1885, ι, σ. 261. Ἡ ταύτιση τοῦ ναοῦ τοῦ Ἅγιου Χαραλάμπους μὲ τοῦ Χατζῆ Μπεκτὰς εἶχε ἐπιζήσει στὴν Καππαδοκία μέχρι τὸν 20ὸ αἰώνα. Βλ. ΚΜΣ Κπ 2 (Ἀκσεράϊ), Κπ 55 (Ἀγιρνάς).

19. Hasluck, *Christianity and Islam*, σ. 83. Κατ' ἄλλη ἐκδοχή, οἱ ἴδιοι οἱ Μπεκτασῆδες τῆς Καππαδοκίας ἔλεγαν τὸν Ἅγιο Εὐστάθιο ἀρχηγὸ τοῦ τάγματός τους. Βλ. Ν. Σ. Ρίζου, *Καππαδοκικά*, Κωνσταντινούπολη 1856, σ. 96.

Ὁ Ἅγιος Εὐστάθιος δὲν συναντιέται συχνὰ στὶς μαρτυρίες ἀπὸ τὴν Καππαδοκία τοῦ Ἀρχείου ΚΜΣ. Εἶναι ἴσως παλαιότερη λατρεία. Στὸ Ἵντζεσου λ.χ. ἐκκλησία τοῦ Ἅγ. Εὐστάθιου χτίσθηκε τελευταία φορὰ τὸ 1729. Βλ. ΚΜΣ Κπ. 79 (Ἵντζεσου). Ἐπίσης στὴ Μεγαρισό, ἀναφέρεται ἐκκλησία τοῦ Ἅγ. Εὐστάθιου ποὺ ἔγινε τζαμὶ ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Κπ 326. (Ποτάμια).

καὶ πέθαναν. Τὸ χωριὸ ὁλόκληρο ἰσχυριζόταν ὅτι καταγόταν ἀπὸ τοὺς ἀπογόνους του[20]. Ὁ γάμος τοῦ Χότζα Ἀχμὲτ μὲ τὴν Χριστιανὴ 'Μηνὴ' ὁδηγεῖ στὴν ὑπόθεση κάποιας σχέσης τοῦ ἁγίου μὲ προηγούμενη λατρεία, πιθανὸν τοῦ 'Αγίου Μηνᾶ[21] καθὼς ὑποδηλώνει τὸ ὄνομα 'Μηνή'[22].

Ὁ Μπεκτασικὸς τεκὲς κοντὰ στὴν πόλη Ἀλατζᾶ (Şamaspur tekke) ἦταν ἐγκαταλελειμμένος στὶς ἀρχὲς τοῦ αἰώνα[23]. Τὸ ἐσωτερικό του ἦταν χτισμένο μὲ τὴ μορφὴ χριστιανικοῦ σταυροῦ τοῦ ὁποίου ἡ μιὰ πλευρὰ ἦταν στραμμένη πρὸς τὴν ἀνατολή. Τὸ κτίριο ἦταν παλαιότερα ἑλληνικὸ μοναστήρι[24], δὲν ὑπάρχει ὅμως ἔνδειξη σὲ ποιὸν ἅγιο ἦταν ἀφιερωμένο.

Τὸν περασμένο αἰώνα, μιὰ λαξευτὴ ἐκκλησία βρέθηκε στὴ Μαμασό. Τὸ τέμενος ἀποδόθηκε στὸν Ἅγ. Μάμα[25] καὶ χρησιμοποιήθηκε ἀπὸ τοὺς Χριστιανοὺς καὶ τοὺς Μωαμεθανοὺς τῆς περιοχῆς γιὰ τὴν τέλεση τῶν θρησκευτικῶν τους καθηκόντων. Τὴ φροντίδα τοῦ ναοῦ εἶχαν ἀναλάβει δερβίσηδες[26].

Τὸν τεκὲ τοῦ Νασρεντὶν ἢ Νουσρεντίν, στὴ Ζήλε τοῦ Πόντου, τιμοῦσαν οἱ Χριστιανοὶ διότι πίστευαν ὅτι περιεῖχε τὸν τάφο τῶν Σαράντα Μαρτύρων τῆς Σεβάστειας. Λεγόταν Κηρκλὰρ Τεκὲς (τεκὲς τῶν 40) καὶ φημολογεῖτο ὅτι

---

20. Τὸ χωριὸ στὶς ἀρχὲς τοῦ αἰώνα, κατοικεῖτο ἀπὸ Κηζηλμπάσηδες. Hasluck, *Ambigious Sanctuaries*, σ. 103.

21. Ὁ τεκὲς στὸν τάφο τοῦ Χότζα Ἀχμὲτ καταλάμβανε, σύμφωνα μὲ τὴν τοπικὴ μουσουλμανικὴ παράδοση τὸ χῶρο παλιοῦ χριστιανικοῦ μοναστηριοῦ. Αὐτόθι. Ἡ λατρεία τοῦ Ἅγ. Μηνᾶ πρέπει ἐπίσης νὰ ἦταν ἀρκετὰ παλαιότερη. Σπάνια ἀναφέρεται στὶς μαρτυρίες τοῦ ΚΜΣ, ἐνῶ ὁ Ρίζος ἀναφέρει ὅτι στὸν *κατεστραμμένο* ναὸ τοῦ 'Αγίου προσεύχονταν οἱ κάτοικοι τῆς Ταυλουσοὺν «ἐν καιρῷ λιμοῦ καὶ αὐχμοῦ», Ρίζος, *ὅ.π.*, σ. 75.

22. Ὁ Λεβίδης στὴν *Ἱστορία τῆς Καππαδοκίας*, ἀναφέρει τὴν ὕπαρξη προχριστιανικῆς λατρείας τοῦ θεοῦ 'Μηνὸς' διαδεδομένης σ' ὅλη τὴν Μικρὰ Ἀσία. Βλ. σ. 26 - 28.

23. Hasluck, *Christianity and Islam*, σ. 505.

24. W. J. Hamilton, *Research in Asia Minor, Portus and Armenia*, i., Λονδίνο 1842, σελ. 403.

25. Hasluck, *Ambigious Sanctuaries*, σελ. 105 - 6. Τὸ μαρτύριο τοῦ Ἅγιου Μάμαντος, τοποθετεῖται στὴν περιοχὴ Ντελικλὴ Ντὰγ τῆς Καισάρειας. Τ' ὄνομά του εἶναι συνδεδεμένο μὲ τὴ λαϊκὴ ἰατρικὴ καὶ μαγεία καὶ τὸ σέβονταν οἱ Τοῦρκοι μαζὶ μὲ τοὺς Χριστιανούς. ΚΜΣ, Κπ 45 (Καισάρεια).

26. Βλ. Δ. Πετρόπουλος - Ε. Ἀνδρεάδη, *Ἡ θρησκευτικὴ ζωὴ στὴν Περιφέρεια Ἀκσεράϊ - Γκέλβερι*, Ἀθήνα, 1971, μὲ πληροφορίες ἀπὸ ἔρευνες τοῦ Κ.Μ.Σ. σ. 92 - 94. Τούτη ἡ ἐκκλησία - τζαμὶ ἀναφέρεται σὰν τόπος προσκυνήματος Ἑλλήνων, Ἀρμενίων καὶ Τούρκων. Βλ. Hasluck, *Ambigious Sanctuaries*, σ. 106. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ Μπεκτασῆδες εἶχαν ἐπιρροὴ στὴν περιοχή, δὲν ὑπάρχει ἄλλη ἔνδειξη ὅτι οἱ δερβίσηδες ἀνῆκαν στὸ τάγμα τῶν Μπεκτασήδων. Δερβίσηδες, ἄλλωστε, ἀποκαλοῦσαν οἱ Ἕλληνες τῆς Καππαδοκίας τοὺς Κηζηλμπάσηδες:

« Στὰ τούρκικα χωριὰ γύρω ἀπὸ τὸ Τσουχοὺρ καὶ τὸ Καράτζορεν εἶχε κρυπτοχριστιανούς. Ντεβρὶσ (sic) ἢ Κιζιλμπασ τοὺς λέγανε οἱ Τοῦρκοι. Πίνανε οὔζο, κονιάκ, κρασί, δὲν εἴχανε τζαμί, λέγανε πὼς εἶναι δικός τους ὁ Ἅγιος Χαράλαμπος κι ἀφήνανε οἱ ἄντρες γένια σὰν τὸν Ἅγιο. . .» ΚΜΣ. Κπ. 55 ('Αγιρνάς).

ἦταν παλαιότερα χριστιανικὸ τέμενος[27] μὲ τὸ ἴδιο ὄνομα. Ἡ μεγάλη Σιϊτικὴ ἐπιρροὴ στὴν περιοχὴ ἐνισχύει τὴν ὑπόθεση ὅτι ὁ τεκὲς εἶχε σχέση μὲ τοὺς Μπεκτασῆδες[28].

Μερικὰ χιλιόμετρα δυτικὰ τῆς Ποντοηρακλείας (Benderegli) στὴν Παφλαγονία ὑπῆρχε ἕνας τουρμπὲς τὸν ὁποῖο ἐπισκέπτονταν κάθε χρόνο οἱ Χριστιανοὶ πιστεύοντας ὅτι περιεῖχε τὸν τάφο τοῦ Ἁγ. Θεόδωρου τοῦ Στρατηλάτη. Στὸν ἴδιο χῶρο οἱ Μουσουλμάνοι προσκυνοῦσαν τὸν τάφο τοῦ Γαζῆ Σαχὶντ Μουσταφᾶ. Τὴ φροντίδα τοῦ τουρμπὲ εἶχε ἀναλάβει τούρκισσα ποὺ ἔπαιρνε τὶς προσφορὲς τῶν προσκυνητῶν κι ἀπὸ τὶς δύο θρησκεῖες[29]. Παρόμοια καὶ στὸν τάφο τοῦ Ἁγ. Πολύκαρπου στὴ Σμύρνη, ἡ μίτρα τοῦ ἁγίου τὸν ὁποῖο εἶχαν υἱοθετήσει οἱ Μπεκτασῆδες τῆς περιοχῆς[30], ἦταν ἀντικείμενο προσκυνήματος Χριστιανῶν καὶ Μπεκτασήδων. Μπεκτασῆδες εἶχαν ἐπίσης καταλάβει τὸ χῶρο παλαιότερου χριστιανικοῦ ἱεροῦ στὴν Ἀττάλεια[31].

Στὸ δρόμο ποὺ χρησιμοποιοῦσαν οἱ προσκυνητὲς ποὺ πήγαιναν ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη στὴ Συρία, στὰ νότια τοῦ Ἐσκὶ-Σεχίρ, βρίσκεται τὸ χωριὸ Σεϊντῆ-Γαζῆ. Στὸ χωριὸ ὑπῆρχε, πάνω σὲ λόφο, τεκὲς ποὺ ἀνῆκε στοὺς Μπεκτασῆδες καὶ περιεῖχε τοὺς τάφους τοῦ ἥρωα Σεϊντῆ Μπαττὰλ Γαζῆ καὶ τῆς συζύγου του, ποὺ ἡ παράδοση ἔλεγε ὅτι ἦταν πριγκίπισσα χριστιανή[32]. Κατὰ τὸν Κιατὴπ Τζελεμπῆ ὁ τεκὲς «ἐκτίσθη ὑπὸ ἐπιφανῶν τινῶν ἀνδρῶν ἐκ τῆς οἰκογενείας τοῦ Μιχάλογλου»[33]. Τὸν τεκέ, κατὰ τὴν παράδοση, ἐπισκέφθηκε

27. Hasluck, *Ambigious Sanctuaries*, σ. 104. Ἡ λατρεία τῶν 40 Μαρτύρων ἦταν διαδεδομένη καὶ στοὺς χριστιανοὺς (Ἕλληνες καὶ Ἀρμένιους) τῆς Καισάρειας. Βλ. ΚΜΣ, Κπ 45 (Καισάρεια). Στὰ χωριὰ τοῦ Ἀγιρνὰς οἱ Τοῦρκοι ἔδειχναν σεβασμὸ στὴ λατρεία τῶν 40 Μαρτύρων. ΚΜΣ, Κπ 53 (Ἀγιρνάς).

28. Hasluck, *Ambigious, Sanctuaries*, σ. 104. Γιὰ τὴ λατρεία τῶν 40 ἀπὸ τοὺς Μπεκτασῆδες, βλ. ἐπίσης Brown, *ὅ.π.*, σ. 202 - 3.

29. Μοναδικὴ πάντως ἔνδειξη ἐπιρροῆς Μπεκτασήδων στὴν περιοχὴ μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ τὸ κοντινὸ χωριὸ Μπετεσλὲρ ποὺ μπορεῖ νὰ ἑρμηνευτεῖ σὰν παραφθορὰ τοῦ Μπεκτασλὲρ δηλ. Μπεκτασῆδες, Hasluck, *Ambigious Sanctuaries*, σ. 105. Ὁ τουρμπὲς αὐτὸς ἀναφέρεται ὅτι βρισκόταν στὸ τούρκικο χωριὸ Ἐλεσλὲρ ἢ Ἐλετσλὲρ κοντὰ στὸ Ἀλαπλί. Ὁ τάφος αὐτὸς ἦταν τόπος λατρείας τῶν Τούρκων ἐνῶ οἱ χριστιανοὶ πήγαιναν ἐκεῖ καὶ ἔκαναν παράκληση. «Ἐκεῖ σὲ μιὰ παράγκα μέσα ἦταν 2 φέρετρα. Τὸ ἕνα τὸ μεγάλο τοῦ Ἁγ. Θεοδώρου καὶ τὸ ἄλλο, τὸ μικρό, τοῦ γραμματικοῦ του. Οἱ Τοῦρκοι τὸν λέγανε τὸν Ἁγ. Θεόδωρο Σεὶτ Μουσταφᾶ». . . «Τὸν τάφο πρόσεχαν τουρκάλες ἀπὸ 'κεῖνο τὸ χωριὸ σὰν καντηλανάφτησες». ΚΜΣ. Παφλαγονία. Περιφ. Ποντοηράκλειας, 3. Στὴν κοιλάδα τῆς Κρώμνης τοῦ Πόντου, ὑπῆρχαν κρυφὲς ἐκκλησίες κρυπτοχριστιανῶν ἀφιερωμένες στὸν Ἅγ. Θεόδωρο. Βλ. Dawkins, *ὅ.π.*, σ. 262, σημ. 1.

30. Στὴν περιοχὴ γύρω ἀπὸ τὴ Σμύρνη ὑπῆρχαν χωριὰ Ταχτατζήδων. Βλ. Ν. Μηλιώρη, *Οἱ Κρυπτοχριστιανοί*, Ἀθήνα 1962, σελ. 79.

31. Hasluck, *Ambigious Sanctuaries*, σ. 104.

32. *Αὐτόθι*, σ. 103.

33. Ὁ Μιχάλογλος φέρεται σὰν Ἕλληνας χριστιανὸς ποὺ ἀσπάσθηκε τὸν Ἰσλαμισμὸ καὶ

ό ἴδιος ὁ Χατζῆ Μπεκτάς, ὁ Hasluck ὅμως ὑποστηρίζει ὅτι τὸ ἱερὸ περιῆλθε στὰ χέρια τῶν Μπεκτασήδων περὶ τὸν 16ο αἰώνα. Ἡ περίπτωση τοῦ χωριοῦ εἶναι ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρουσα, ἐξαιτίας τῶν χριστιανικῶν — φαινομενικὰ τουλάχιστον — συνηθειῶν ποὺ διατηροῦσαν οἱ Τοῦρκοι κάτοικοί του[34]. Ἐξάλλου σύμφωνα μὲ τὴ μαρτυρία τῆς Ὀ. Βατίδου, στὶς τέσσερις γωνιὲς τοῦ τάφου ποὺ περιλάμβανε ὁ τεκές, ἦταν στημένα 4 μανουάλια μὲ ἀνάγλυφες τὶς εἰκόνες τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Παναγίας[35]. Ὁ τεκές, ποὺ ἦταν ἀπὸ τὰ πιὸ σημαντικὰ κέντρα τῶν Μπεκτασήδων στὴ Μ. Ἀσία παρήκμασε μετὰ τὴν καταστροφὴ τῶν Γενιτσάρων καὶ τὸ διωγμὸ τῶν Μπεκτασήδων ποὺ ἐπακολούθησε.

Οἱ τεκέδες καὶ οἱ τόποι προσκυνήματος δὲν ἀποτελοῦν τὰ μοναδικὰ παραδείγματα τῆς μικτῆς λατρείας ἀπὸ Χριστιανοὺς καὶ Τούρκους στὴν Ἀνατολή. Οἱ Ἀλεβῆδες τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἔδειχναν μεγάλο σεβασμὸ στοὺς ἁγίους τῶν Χριστιανῶν[36], ἰδιαίτερα στὸν Ἅγιο Βασίλειο στὴν Καππαδοκία[37], καθὼς καὶ στὸν Προφήτη Ἠλία καὶ τὸν Ἅγιο Γεώργιο, ποὺ ἀποκαλοῦσαν Χιδὶρ Ἐλλὲς (Hıdırellez). Ἡ λατρεία τῶν δύο ἁγίων (ποὺ παριστάνονταν καβαλλάρηδες στὴ λαϊκὴ παράδοση) ἦταν συνδεδεμένοι μὲ τὴ βροχὴ στὴν Καππαδοκία[38]. Στὸ τούρκικο χωριὸ Καραϊσὰρ (Karahissar), ἀναφέρεται ἡ ὕπαρξη «τούρκικου τεκὲ ποὺ λέγεται Χιτιρλὲς Τεπεσί»[39]. Στὸ λόφο αὐτὸ ἀνέβαιναν Τοῦρκοι καὶ Χριστιανοὶ καὶ ἔκαναν λιτανεία σὲ περίοδο ἀνομβρίας. Λιτανεῖες καὶ παρακλήσεις γιὰ βροχὴ ἔκαναν οἱ Τοῦρκοι μαζὶ μὲ τοὺς

ὑπηρέτησε τὸν Σουλτάνο Ὀσμὰν Α΄. Βλ. A. Mordtman: «Σεΐδι-Γάζι», *Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως*, Θ (1874 - 77), Παράρτημα σ. 14 - 27.

34. Βατίδου, *ὅ.π.*, σ. 42 - 3.

35. *Αὐτόθι*. Περιγραφὴ τοῦ τζαμιοῦ ΚΜΣ, Κπ. 45 (Καισάρεια) δὲν ἀναφέρει τὰ μανουάλια. Ἀναφέρθηκε ἀπὸ διάφορους μελετητές, ὅτι ὁ τεκὲς κατελάμβανε τὸ χῶρο παλαιότερου χριστιανικοῦ τεμένους, δὲν ὑπάρχουν ὅμως ἀρκετὲς ἐνδείξεις. Hasluck, *Christianity and Islam*, σ. 705 - 10.

36. Στὶς περισσότερες μαρτυρίες ποὺ βρίσκονται στὸ Ἀρχεῖο τοῦ ΚΜΣ, ἀναφέρονται περιπτώσεις ποὺ οἱ Τοῦρκοι τιμοῦσαν τοὺς ἁγίους τῶν χριστιανῶν καὶ ἔδειχναν πίστη καὶ σεβασμὸ στὴ λατρεία τους.

37. ΚΜΣ, Κπ 45 (Καισάρεια). «Στὸ Οὐλοῦ Τζαμὶ τῆς Καισάρειας λέγανε πὼς ὑπῆρχε τὸ λείψανο τοῦ Ἅγιου Βασιλείου. Γιὰ νὰ τὸ δοῦν κατέβαιναν στὸ ὑπόγειο ποὺ τοὺς ὁδηγοῦσε ἕνας Τοῦρκος». ΚΜΣ, Κπ 46 (Καισάρεια).

38. Ὁ Ἅγιος Γεώργιος ποὺ ἡ πατρίδα του ἔλεγαν ὅτι εἶναι τὰ Ποτάμια τῆς Καππαδοκίας, βλ. ΚΜΣ, Κπ 326 (Ποτάμια), ἦταν προσφιλὴς ἅγιος τῶν Τούρκων καὶ στὴ Μαγνησία. Πίστευαν ὅτι ἐλευθέρωσε τὴ Μάνα τοῦ Νεροῦ. Βατίδου, *ὅ.π.*, σ. 21. «Ὁ Ἅη-Γιώργης τιμοῦνταν ἀπὸ τοὺς Τούρκους γιατὶ κάποτε ἐλευθέρωσε τὸ νερὸ ποὺ φύλαγε ἕνας δράκος». ΚΜΣ, Κπ 168 (Ἀραβισός), ἐπίσης Κπ 60 (Ἀνδρονίκι).

39. Δηλ. Λόφος (ὄχι τεκὲς) τοῦ Ἁγ. Γεωργίου. ΚΜΣ, Κπ 326 (Ποτάμια). Ὁ τεκὲς θὰ πρέπει νὰ ἦταν σὲ παρακμὴ πολὺ πρὶν τὸ 1922. Ἀναφέρεται σὰν «ἐρειπωμένο σελτζουκικὸ μνημεῖο» ὅπου γινόταν λιτανεία, ΚΜΣ, Κπ 68 (Ἔρχιλετ).

Χριστιανοὺς καὶ σὲ ξωκκλήσια τοῦ Προφήτη Ἠλία[40], στὴν Καππαδοκία.

Οἱ πτυχὲς τοῦ φαινομένου τῆς μικτῆς λατρείας στὴν Μικρὰ Ἀσία δὲν εἶναι πάντα ἀποτέλεσμα, οὔτε ἀποτελοῦν ἐνδείξεις τῆς Μπεκτασικῆς ἐπιρροῆς στὴν περιοχή. Οἱ Μπεκτασῆδες ἦταν ἕνα τάγμα ποὺ τηροῦσε μεγάλη μυστικότητα καὶ ἑπομένως τὰ στοιχεῖα ποὺ ἀποδεικνύουν τὴ σχέση τους μὲ ἄλλες θρησκευτικὲς ὁμάδες στὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία εἶναι ἐντελῶς περιστασιακὰ καὶ ἔμμεσα. Εἶναι ὅμως βέβαιο ὅτι οἱ θρησκευτικές τους ἀντιλήψεις ἦταν ἀρκετὰ εὐρεῖες ὥστε νὰ διευκολύνουν τὴ συμφιλίωση μεταξὺ τῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς καὶ νὰ μὴν ἀποκλείουν ἀπὸ τὸ τάγμα τους ἀκόμη καὶ μέλη ἄλλων θρησκευτικῶν κοινοτήτων. Στὰ τέλη μάλιστα τοῦ περασμένου αἰώνα ἕνας χριστιανὸς Ἕλληνας, ὁ Ἀντωνάκης Βαρσάμης κατέλαβε σημαντικὴ θέση στὸ τάγμα στὴν περιοχὴ τῆς Προύσας[41].

Σ' ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ 19ου αἰώνα οἱ Μπεκτασῆδες ἦταν ἐπιδεκτικοὶ ἐπιρροῶν ἀπὸ νέες ἰδέες καὶ διαδραμάτισαν κάποιο ρόλο «στὸ Ὀθωμανικὸ μεταρρυθμιστικὸ κίνημα, ὅπως συνέβη μὲ τοὺς τέκτονες στὰ μεταρρυθμιστικὰ κινήματα τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης»[42]. Τὸ τάγμα τύπωσε τότε ἕνα ἀριθμὸ φυλλαδίων μ' ἐπαναστατικὸ περιεχόμενο — μεταφρασμένα πιθανὸν ἀπὸ γαλλικὰ ἔντυπα — τὰ ὁποῖα διακινήθηκαν ἀπὸ φωτισμένα μέλη τοῦ τάγματος. Ἐνδείξεις ὑπάρχουν ἐπίσης ὅτι οἱ Μπεκτασῆδες συνδέθηκαν μὲ ὀργανώσεις τῶν Νεοτούρκων στὴν περίοδο ποὺ προηγήθηκε τοῦ κινήματος τοῦ 1908[43]. Ἀνεξάρτητα ὅμως ἀπὸ τὶς σχέσεις τους μὲ τὸ νεοτουρκικὸ κίνημα, γεγονὸς παραμένει

40. ΚΜΣ, Κπ 140 (Ζίλε). Βλ. ἐπίσης Κπ 65 (Βέξε).

41. Hasluck, *Christianity and Islam*, σ. 166. Βλ. ἐπίσης καὶ Lady Blunt, *Turkey and its People*, ii σ. 278. Ὁ Hasluck ἀναλύοντας μιὰ σειρὰ ἀπὸ ἔμμεσες ἐνδείξεις συμπεραίνει ὅτι ὁ Ρήγας Φεραῖος εἶχε σχέση μὲ τὸ τάγμα. Βλ. *Christianity and Islam*, σ. 595. Ὁ Mendelson Bartholdy ἀναφέρει ἐπίσης ὅτι ὁ Ὀδυσσέας Ἀνδρούτσος ὑπῆρξε μέλος τοῦ τάγματος. Βλ. Ἀπολογία Ὀδυσσέως Ἀνδρούτσου, Ἄννινου: *Ἱστορικὰ Σημειώματα*, Ἀθήνα 1966, σ. 102.

42. G. Young, *Constantinople*, Λονδίνο 1926, σ. 198. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ διώχθηκαν ἀπὸ τὸν Σουλτάνο Μουρὰτ ποὺ θέλησε νὰ περιορίσει τὴν ἐπιρροή τους. Ὁ Fazil Bey, φίλος τοῦ Βολταίρου, ἀναδιοργάνωσε τὸ τάγμα ποὺ ἔκτοτε ἔγινε φορέας μεταρρυθμιστικῶν ἰδεῶν στὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία. Τὸ 1897 φημολογεῖτο ἀκόμη ὅτι τὸ τάγμα συνδέετο μὲ γαλλικὲς μασονικὲς στοές. Βλ. R. Davey, *The Sultan and his Subjects*, Λονδίνο 1897, σ. 98. Τὴν ἴδια περίπου ἐποχή, ὁ Brown ἀναφέρει ὅτι Τοῦρκοι φίλοι του εἶχαν γίνει μασόνοι στὴν Εὐρώπη, κυρίως στὴ Γαλλία, δὲν γνώριζε ὅμως κανένα Μπεκτασῆ δερβίση ποὺ νὰ ἦταν ταυτόχρονα καὶ Μασόνος. Συμπληρώνει ὅμως, ὅτι παρ' ὅλ' αὐτὰ οἱ Μπεκτασῆδες οἱ ἴδιοι θεωροῦσαν ὅτι ἦταν κάτι ἀνάλογο μὲ τοὺς Μασόνους καὶ αἰσθάνονταν ἕνα εἶδος ἀλληλεγγύης γι' αὐτούς. Τὴ λέξη πάντως 'farmason' (δηλ. τέκτων) χρησιμοποιοῦσαν οἱ Τοῦρκοι μὲ τὴν ἔννοια τοῦ ἄθεου ὅπως συχνὰ ἀποκαλοῦσαν τοὺς Μπεκτασῆδες καὶ ἄλλα δερβισικὰ τάγματα. Βλ. Brown, *ὅ.π.*, σ. 64.

43. Γιὰ τὴ σχέση τῶν Νεοτούρκων μὲ δερβισικὰ τάγματα βλ. E. Ramsaur: «The Bektashi Dervishes and the Young Turks», *Moslem World*, 1942, σ. 7 - 14.

ὅτι τὸ τάγμα ὑπῆρξε φορέας τόσο τῶν ἀντιλήψεων τῆς συμφιλίωσης τῶν λαῶν τῆς Αὐτοκρατορίας, ὅσο καὶ τῶν φιλελεύθερων πολιτικῶν ἀντιλήψεων τὶς ὁποῖες ἐξέφραζαν τότε οἱ Νεότουρκοι.

Μετὰ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1908 καὶ ἰδιαίτερα μετὰ τὴν κατάρρευση τῶν ἰδανικῶν τῆς συμφιλίωσης ποὺ διακήρυξαν οἱ Νεότουρκοι, οἱ σχέσεις τῶν Τούρκων μὲ τοὺς Χριστιανικοὺς λαοὺς διένυσαν μιὰ νέα φάση δυσπιστίας στὴ Μ. Ἀσία[44]. Οἱ σχέσεις τῶν Μπεκτασήδων μὲ τοὺς Χριστιανοὺς δὲν ἔμεινε ἀναλλοίωτη μέσα στὴν καινούργια πραγματικότητα ποὺ ἄρχισε νὰ διαμορφώνεται στὴν ἐπαρχία. Ἐξάλλου ὁ πληθυσμὸς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας εἶχε τότε ἤδη ἀλλοιωθεῖ σημαντικὰ μὲ τὴν μαζικὴ εἰσροὴ Τούρκων προσφύγων ποὺ ἐγκαταστάθηκαν ἐκεῖ στὴ διάρκεια τῆς βασιλείας τοῦ Ἀβδοὺλ Χαμίτ[45]. Τὸ Μπεκτασικὸ τάγμα δὲν ἔχασε τὴ δύναμή του, ἄρχισε ὅμως νὰ προσλαμβάνει ἕνα ὅλο καὶ περισσότερο «τουρκικὸ» χαρακτήρα[46].

Παρ' ὅλα αὐτὰ οἱ Μπεκτασῆδες, μέσα ἀπὸ τὴν παράδοσή τους, τὴ λατρεία τους καὶ τὴ φιλελεύθερη ἀντίληψη μὲ τὴν ὁποία ἀντιμετώπισαν τὰ κοινωνικὰ καὶ θρησκευτικὰ προβλήματα στὴν πορεία τῆς Ὀθωμανικῆς ἱστορίας, ὑπῆρξαν οἱ φορεῖς καὶ συνεχιστὲς μιᾶς πολιτιστικῆς παράδοσης ποὺ διαμορφώθηκε μέσα ἀπὸ τὴ συμβίωση τῶν λαῶν στὴ Μικρὰ Ἀσία. Ἡ ἀνταλλαγὴ τῶν πληθυσμῶν, ποὺ ἀκολούθησε τὴν Μικρασιατικὴ καταστροφὴ τὸ 1922, ἔθεσε ἕνα ξαφνικὸ τέρμα στὴν ἐξέλιξη τούτης τῆς παράδοσης. Ἡ ἐπίπτωση τῆς ἀνταλλαγῆς στὸ λαϊκὸ πολιτισμὸ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας συνοψίζεται στὴ σύντομη μαρτυρία τοῦ Μ. Πολύβιου ποὺ βρίσκεται στὸ ἀρχεῖο τοῦ ΚΜΣ[47]:

> Παραξενεύεται ποὺ ἀκούει στὴν Ἑλλάδα, ὁ ἀσκητικὸς αὐτὸς γέρος, τυφλὸς ἀπὸ χρόνια, τὸ «Ἅγιος Βασίλης ἔρχεται». Μὰ ἀπὸ ποῦ πιὰ ἔρχεται; Τώρα ποὺ φύγανε οἱ Ἕλληνες ποὺ ζούσανε κοντά του, ἔφυγε κι ὁ Ἅγιος Βασίλης. Ἔγινε κι αὐτὸς ἀνταλλάξιμος.

ΚΑΤΕΡΙΝΑ Α. ΜΠΟΥΡΑ

---

44. ΚΜΣ, Κπ 79 (Ἴντζεσου).

45. Βλ. W. Ramsay, *The Intermixture of Races in Asia Minor*, Λονδίνο 1917, σ. 39.

46. Ἡ χρήση ἀποκλειστικὰ τῆς τουρκικῆς γλώσσας ἀπὸ τοὺς Μπεκτασῆδες, ἀκόμα καὶ ὅταν ἡ ἐπίσημη γλώσσα τῶν κύκλων τοῦ παλατιοῦ ἦταν τὰ Περσικὰ καὶ ἡ θρησκευτικὴ ζωὴ κάτω ἀπὸ ἔντονες Ἀραβικὲς ἐπιρροές, συνέβαλε ὄχι μόνο στὴν αὔξηση τῆς δημοτικότητας τῶν Μπεκτασήδων ἀλλὰ συνετέλεσε καὶ στὴ διατήρηση τῶν τουρκικῶν στοιχείων στὴν τουρκικὴ γλωσσικὴ παράδοση. Γιὰ τὴ συμβολὴ τῶν Μπεκτασήδων στὴν τουρκικὴ ἀναγέννηση βλ. Halide Edip, *Turkey Faces West*, N. Ὑόρκη 1973, σ. 39, 40, 42.

47. ΚΜΣ, Κπ 46 (Καισάρεια).